

Nr 75.

Av herrarna **Öhman** och **Linderot**, *angående förstatligande av de industrier, som hava tillverkning av krigsmateriel som huvuduppgift.*

Den privata rustningsindustrin hör till de främsta drivande krafterna i den utveckling, som redan lett till tvenne världskrig. Utgående från privata vinstintressen har den underblåst alla slags konflikter mellan nationerna, understött och uppmuntrat de chauvinistiska krafterna och stimulerat propagandan för erövring av livsrum och inflytelsesfärer på andra staters bekostnad. I en rad dokumentariska arbeten ha bevisen framlagts för dess olycksdiga inflytande. Frågan om krigsindustriens förstatligande eller annan effektiv kontroll över dess verksamhet stod på dagordningen i Nationernas förbund och i ett stort antal länder mellan de båda världskrigen. När den dåvarande svenska regeringen den 4 november 1932 tillsatte 1932 års krigsmaterielberedning yttrade statsminister Per Albin Hansson till statsrådsprotokollet, efter att ha hänvisat till frågans behandling i Nationernas förbund:

»Artikel 8 moment 5 i förbundsakten innehölle följande principförklaring: 'Förbundets medlemmar, som äro eniga om att tillverkningen genom enskilda företag av ammunition och krigsmateriel giver anledning till allvarliga betänkligheter, uppdraga åt rådet att taga under övervägande, huru de skadliga verkningarna av sådan enskild tillverkning må kunna förebyggas, varvid behörig hänsyn skall tagas till de behov, som förefinnas hos sådana medlemmar av förbundet, som icke äro i stånd att själva tillverka den ammunition och krigsmateriel, som är erforderlig för deras säkerhet'. Att krigsmaterielindustrin inom vissa länder haft ett ödesdigert inflytande å den händelseutveckling, som ledde till världskriget, torde efter allt som därom framkommit icke kunna bestridas.»

Sverige befinner sig bland de länder, som ha en betydande enskild krigsmaterielindustri, fortsatte statsministern. Enligt regeringens mening borde vårt land bidra till skapande av ett effektivt kontrollsystem:

»Det syntes erforderligt att, oavsett huruvida en internationell konvention kunde åvägbringas under den närmaste tiden eller icke, vi för egen del vidtog sådana åtgärder, att fullständig statlig kontroll erhöles över den svenska produktionen av krigsmateriel. Att till äventyrs enskilda ekonomiska intressen därvid måste lida intrång kunde ej få vara ett avgörande hinder för anordningar, som ur synpunkten av en följdriktig fredspolitik påkallades. Beträffande sättet för genomförande av en kontroll över krigsmaterielindustrin i Sverige kunde olika möjligheter tänkas. Den säkraste metoden vore utan tvivel att — efter viss övergångstid — införa förbud för enskild tillverkning av krigsma-

teriel. Sådan tillverkning skulle därmed bli föremål för statsmonopol. Detta system hade under de internationella förhandlingarna i frågan förordats från flera håll såsom ett nödvändigt led i ett fullt effektivt internationellt kontrollsystem och helt nyss rekommenderats i en resolution av den franska deputeradekammaren.»

1932 års krigsmaterielberedning fick således i uppdrag att undersöka, huruvida det vore lämpligt att förstatliga de viktigaste krigsindustrierna och utfärda förbud mot enskild tillverkning eller huruvida det var möjligt att på annat sätt utöva en effektiv statlig kontroll över denna industri. Krigsmaterielberedningens betänkande lades sedan till grundval för Kungl. Maj:ts proposition nr 89 vid 1935 års riksdag.

I betänkandets inledning heter det:

»Beredningen har i enlighet med de åt beredningen givna direktiven undersökt möjligheten och sättet för inrättande av ett statsmonopol i fråga om krigsmaterieltillverkningen. Beredningen har därvid framhållit, att den effektivaste metoden för genomförande av en kontroll över krigsmaterielindustrien otvivelaktigt vore ett överlåtande åt staten av ensamrätten till denna rörelses bedrivande.»

Beredningen hade sökt fastställa vilka svenska industrier som i första hand borde komma i fråga vid ett förstatligande av den svenska krigsmaterielindustrin. Det heter i betänkandet:

»I detta sammanhang meddelar beredningen, att de företag, som ur föreliggande utrednings synpunkt i främsta rummet förtjänade uppmärksamhet, vore: AB Bofors; AB Bofors nobelkrut; Nohab flygmotorfabrik AB; AB Svenska järnvägsverkstäderna; AB Flygindustri. Det dominerande vore AB Bofors med dess dotterbolag AB Bofors nobelkrut, vilka tillsammans tillverkade 78 procent av totalfabrikationen av krigsmateriel i Sverige under 1932. Av hela exporten av krigsmateriel från Sverige under samma år komma 95 procent på Bofors.»

Beträffande formerna för ett eventuellt förstatligande heter det i betänkandet:

»Ett övertagande från statens sida av den enskilda industrien på detta område måste utgå från bevarandet av dessa företags icke blott tekniska utan även ekonomiska standard och samtidigt medföra en reorganisation av statens övriga hithörande företag i syfte att i möjligaste mån anpassa dem efter samma nivå och åvägbringa en efter affärsmässiga grunder uppbyggd centraliserad drift, i lämplig omfattning och form knuten till de förut enskilda verken.»

»I första hand syntes man böra utgå från att vid monopolisering i statens hand av vår krigsmaterielindustri tvenne aktiebolag bildades, av vilka det ena skulle övertaga Bofors och Bofors nobelkrut och det andra hela flygplanstillverkningen. I fråga om Nohab kunde skäl anföras såväl för dess hänförelse till Bofors som till flygplansgruppen.»

1932 års krigsmaterielberedning hade emellertid borgerlig majoritet och slutade därför med att avstyrka krigsindustriens förstatligande. Förutom argu-

mentet att denna utväg hittills icke prövats i något annat land anfördes, att ett statsägt Bofors eller motsvarande produktion bedriven i ett statsmonopols regi icke skulle kunna framträda på exportmarknaden på samma sätt som den privata industrien. Beredningen ansåg vidare, att den privata driften erbjöd större möjligheter att erhålla betydelsefulla nykonstruktioner och uppfinningar från andra länder.

När dåvarande handelsministern, statsrådet Fritjof Ekman, den 25 januari 1935 i den förstnämnda Kungl. Maj:ts proposition nr 89 framlade det förslag, som regeringen utarbetat i frågan, betonade han inledningsvis den privata krigsindustriens fördärliga inflytande på de olika ländernas politik.

»Det ligger i sakens natur att en industri, vars välförstånd är beroende av staternas rustningar, skall vara i hög grad intresserad av att rustningspolitiken fullföljes i världen. Talrika vittnesbörd hava framkommit om det inflytande, som de mäktiga storföretagen inom denna produktionsgren kunnat utöva i olika länder, till förfång för försöken att hejda rustningarna och åstadkomma internationella uppgörelser om begränsning och minskning därav.»

»Eftersom det ytterst är det enskilda vinstintressets fria spel, som framkallar de risker, vilka äro förbundna med den enskilda tillverkningen, vore det mest följdriktigt att söka finna en anordning, varigenom det enskilda vinstintresset eliminerades från denna produktion.»

I fortsättningen heter det:

»I direktiven för utredningen framhölls att den säkraste metoden för genomförande av kontroll över vårt lands rustningsindustri utan tvivel vore monopolisering av denna tillverkning för statens räkning. Krigsmaterielberedningen har emellertid på försvarspolitiska grunder förklarat sig icke kunna tillstyrka denna lösning. Utan att närmare ingå på de av beredningen anförda skälen mot inrättandet av ett statsmonopol finner även jag att andra utvägar nu böra prövas.»

Som synes tar dåvarande handelsministern inte upp de argument, som beredningen anført mot ett förstatligande. Av hans formuleringar synes framgå, att regeringen, även om den för sin del skulle ha föredragit ett förstatligande, ansett det lönlöst att framlägga ett sådant förslag inför den tidens borgerliga majoritet i riksdagen. Den avstod även från andra utvägar att eliminera eller begränsa det privata enskilda vinstintressets fria spel beträffande krigsmateriel-tillverkningen. Regeringen nöjde sig med att framlägga ett starkt begränsat förslag, vilket enligt herr Undéns ord »lagts på ett så moderat sätt att det skulle vinna anslutning från alla håll». Förordningen om kontroll över tillverkningen av krigsmateriel, som gällt sedan beslutet nämnda år, innebar som bekant endast koncessionstvång samt viss fortlöpande kontroll genom statlig myndighet. I riksdagsdebatterna om denna proposition anfördes från både socialdemokratiskt och kommunistiskt håll en rad exempel på de faror, som uppstått genom den privata krigsindustriens inflytande. Så visade exempelvis dåvarande excellensen Sandler, att Sveriges privata rustningsindustri vid denna tid ägdes av tyskar eller stod under tyskt inflytande.

Dåvarande statsrådet Undén anförde bl. a. några exempel från en undersökning i amerikanska senaten.

»Under denna undersökning har det ju framkommit, att stora och ansedda krigsmateriefirmor i världen tillämpa metoder för att sprida sina produkter och få sina varor sålda i främmande länder, som, när de blivit offentligen kända, framkallat en våg av indignation i det land, där man närmast följt dessa undersökningsresultat.»

Statsrådet Undén tog som exempel hur en stor amerikansk rustningsfirma systematiskt sökt skärpa konflikten mellan Peru och Colombia.

Från kommunistiskt håll riktades genom herr Hagberg i Luleå en skarp kritik mot regeringen, som argumenterat för krigsindustriens förstatligande men underlåtit att framlägga något förslag i den riktningen. Han erinrade om att detta var en av de viktigaste frågorna i den socialdemokratiska andra internationalens propaganda och att det socialdemokratiska partiet »i valrörelsen 1932 slogs med frejdigt mod för parollen om att förstatliga rustningsindustrien, för att beröva det privata initiativet möjlighet att inom rustningsindustrien spekulera i krig och fred och bedriva sitt spel».

Hagberg tillade, att han för sin del inte delade uppfattningen, att ett förstatligande av krigsindustrien i och för sig skulle vara något medel att säkra freden, men fortsatte:

»Sverige är enligt Nationernas förbunds statistik det femte landet i fråga om världsexporten av krigsmateriel. Att Sverige intager en så pass framskjuten plats i denna internationella export av krigsmateriel, finner jag vara ett ytterligare skäl för att det verkligen nu skulle ha tagits ett kraftigt tag för att göra slut på det spel, som bedrivs, och på de spekulationer i ett nytt krig, som också bedrivs.»

Han påvisade, att det fanns en stark opinion i de breda folklagren mot den privata rustningsindustrien:

»Dessa ha genom världskrigets händelser och genom de avslöjanden, som gjorts, erfarit vilket ödesdigert brottsligt spel den internationella rustningsindustrien bedriver — och det finns därför också bland dem dessa starka stämningar för att eliminera det privata intresset från denna industri. Folkets vilja spelar emellertid ingen roll vare sig för de maktägande i vårt land eller i andra länder. Trots att man åberopar folkets eget votum, föreslår man i verkligheten en ordning, som på samma sätt som förut möjliggör den privata rustningsindustriens spel och intriger bakom kulisserna för att befordra sina krigsintressen.

Sådant läget i dag är, anser jag det icke finnas någon anledning att stödja vare sig regeringens förslag, sådant utskottet har utformat detsamma, eller någon av de reservationer, som ha framburits.»

Riksdagen beslöt dock i enlighet med regeringens förslag. Den privata rustningsindustrien i Sverige kunde fortsätta som förut.

Sedan dess ha vi upplevt det ohyggliga andra världskriget. Monopolkapitalet, och däribland de privata rustningsföretagen, stod främst bland de kraf-

ter, som framdrevo denna utveckling genom att understödja de fascistiska organisationerna i olika länder och hjälpa dem till makten. Den har till det yttersta använt sitt inflytande för att motarbeta de krafter, som sökte bevara freden genom en kollektiv säkerhetspolitik för att hejda de aggressiva krafterna. Före och under det andra världskriget ha de stora rustningsfirmorna, liksom under det första, motverkat sina egna länders intressen, hjälpt till med de aggressiva makternas upprustning och sökt skärpa alla internationella konflikter.

Även om vissa åtgärder vidtogos i mitten av 1930-talet för att söka avveckla de tyska intressena i dessa svenska industrier, fortsätter det gamla internationella samspelet mellan de privata rustningsintressenterna, som spekulera i krig och konflikter. Den privata rustningsindustriens mäktiga inflytande kan spåras bakom de krafter, som utnyttja varje tillfälle att vältra stenar i vägen för en fredlig och vänskaplig samverkan mellan Förenta nationerna. Lika cyniskt som det tyska monopolkapitalets och den tyska rustningsindustriens språkrör, de nazistiska ledarna, predikade krigets nödvändighet för att ge tyska folket mera livsrum och betecknade det som »ett renande stålbad», lika cyniskt talar den privata rustningsindustriens språkrör i väster efter krigets avslutning om nödvändigheten och önskvärdheten av nya krig. Som ett av exemplen anför vi den engelska generalen Fullers uppmärksammade uttalanden i de amerikanska kanonfabrikanternas speciella tidning *Army Ordnance* strax efter San Franciscokonferensen. General Fuller ser i kriget ett utmärkt medel att avskaffa arbetslösheten och att hålla produktionen i gång. Han framhåller särskilt, att

»ett krigs förberedelser kräva mycket arbete och krigföringen själv ger de arbetslösa sysselsättning genom att de inkallas till de arméer, som ömsesidigt förinta varandra.»

Själva ödeläggelsen är till stor nytta, säger denne talesman för den privata rustningsindustrien och vissa delar av stormakternas officerskårer.

»Kriget ödelägger hela länder och förvandlar deras städer till ruinhögar samt skapar därigenom automatiskt en efterfrågan på arbetskraft vid sitt slut...»

General Fuller hävdar, att dessa förhållanden tilldela »krigsproduktionens problem den första platsen i vår civilisation», och fortsätter:

»Nu har industriens beroende av kriget för vårt samhällssystem blivit vitalare än krigets beroende av industrien, och som kriget är det enda korrektivet mot överproduktion inom ett samhälle, i vilket tillverkningarna inte helt förbrukas, så är den militära organiseringen av hela nationer i fredstid nödvändig, inte bara för fullständiga förberedelser till krig utan också som garanti för inre fred. Så komma vi till en krigsstat, som i hela sin uppfattning radikalt skiljer sig från en beväpnad nation. Medan denna senare inte är något annat än kollektivismens (socialismens) militära uttrycksform så kräver den förra en ständig krigsfara...»

»Maskinerna leda till arbetslöshet, arbetslöshet ökar kampkraften, kampkraft-

ten behöver en fiende för att ha existensberättigande, politiken skapar denna fiende och kriget, som temporärt löser arbetslöshetsfrågan, uppstår härigenom automatiskt...»

Från dessa utgångspunkter uttalar han sig för ett auktoritativt eller feodalt samhällssystem som med »pansrade maskiner» håller nere folkviljans yttringar. Han söker göra gällande, att ett tredje världskrig, riktat mot Sovjetunionens inflytande, är ofrånkomligt. General Fuller är en typisk representant för den privata krigsindustrien.

Om den privata rustningsindustrien och monopolkapitalets övriga skansar förbli orubbade även efter det andra världskrigets slut, finns det stor anledning att frukta, att dessa krafter på nytt, liksom i Tyskland m. fl. länder under 20- och 30-talen, komma att ödelägga demokratien och släppa fram nya fascist-diktaturer, som framdriva ett tredje världskrig i atombombens tecken, vilket skulle medföra ödeläggelse av resterna av vår civilisation.

Den fråga som tyvärr icke blev löst, när den år 1935 behandlades av den svenska riksdagen, pochar nu på sin lösning. På alla områden måste de krafter bekämpas, vilka söka skapa konflikter mellan nationerna för att utlösa ett tredje världskrig. Den privata rustningsindustriens inflytande är ännu mera ödesdigert i dag än före 1914 och på 1930-talet. De argument, som 1932 års krigsmaterielberedning sökte anföra mot krigsmaterielindustriens förstatligande, sakna i dag varje betydelse.

Gentemot argumenten att Sverige har vissa exportintressen att bevaka i detta avseende anfördes redan 1935 av statsminister Hansson, att en stor krigsmaterielexport icke kunde vara ett svenskt intresse. »Det kan icke vara något intresse för ett litet land», yttrade han därvid, »att till sist bli en av huvudleverantörerna av krigsmateriel till andra länder». »Vid internationella förvecklingar skulle vårt lands ställning som storproducent av krigsmateriel bli föremål för ett alldeles särskilt intresse, alldeles särskild uppmärksamhet och alldeles särskilda påtryckningar.»

Eftersom licenstväng gäller för all krigsmaterielexport torde man heller icke i något land göra någon utrikespolitisk skillnad mellan de privata företagen och staten på detta område. Den svenska staten kommer att göras ansvarig för den svenska privata rustningsindustriens förehavanden. Försöken att motverka utländska intressens inflytande på denna industri kunna kringgås på tusen sätt.

Även de som önska en omfattande svensk krigsmaterielexport måste säkert medge, att Sveriges förmåga att hävda sig på denna marknad numera torde vara ganska begränsad. Många av de länder, som utbyggt sin krigsindustri för krigets behov, måste på grund av sin ekonomiska situation exportera snart sagt till varje pris.

Under sådana förhållanden kan man vänta att ett företag som Bofors finner det mera vinstgivande att omlägga sin produktion och låter det krigsindustriella maskineriet förfalla.

Då bevarandet av den krigsindustriella beredskapen är ett försvarspolitiskt intresse av första ordningen måste statsmakterna sannolikt ingripa och ekonomiskt svara för vidmakthållandet av denna industriens beredskap även om företagen förbli i enskild ägo.

1932 års krigsmaterielberedning kom dessutom med invändningen att projektet om krigsmaterielindustriens förstatligande ännu icke var prövat i något land. I dag är förhållandet ett annat. Icke bara den egentliga krigsindustrien utan också övriga storföretag inom metallindustrien och den kemiska industrien ha förstatligats eller hålla på att förstatligas i ett stort antal i Europas länder, bl. a. i Polen, Balkanländerna och Frankrike. Invändningen att det är svårare för ett statligt företag att få kännedom om nykonstruktioner torde inte heller hålla streck.

Vidare har Sverige under tiden byggt upp en betydande statlig krigsindustri. Under försvarets fabriksverk sortera en rad viktiga anläggningar, och därtill komma arméns, marinens och flygets industriföretag. Staten har vidare byggt ett flertal s. k. skuggfabriker och dessutom investerat stora summor i anläggningar inom de privata krigsindustrierna, bl. a. Bofors.

Argumenten för krigsindustriens förstatligande synas oss alltså vara ännu starkare i dag än år 1935. Den begränsade kontroll, som då infördes, har visat sig vara tämligen värdelös. Den som främst haft att utöva denna kontroll synes huvudsakligen ha ägnat sig åt andra arbetsuppgifter.

Ett förstatligande av krigsmaterielindustrien måste vara i hög grad ekonomiskt fördelaktigt för staten. För folkets breda massor har det alltid tett sig upprörande att enskilda människor kunnat profitera på kriget och det egna landets försvarsberedskap. Under krigsåren, då de enskilda svenska medborgarna i övrigt måste bringa stora personliga offer och stodo beredda att ge sina liv vid försvaret av sitt land, kunde aktieägarna i krigsindustrien i stället glädja sig åt enorma extra profiter. Hundratusentals svenskar tjänade försvaret, men krigsindustriens profitörer förtjänade på Sveriges försvar och förtjänade mycket. Ett företag som Bofors, som hade monopol på tillverkningen av ett stort antal viktiga vapen, förstod att till det yttersta utnyttja denna sin ställning. Detta framgår bl. a. av bolagets vinstsiffror och avskrivningar under kriget och de bägge närmast föregående åren.

År	Bruttovinst	Avskrivningar	Nettovinst	Utdelning
1938	14 494 000	3 079 000	9 140 000	2 722 500
1939	31 634 000	8 209 000	13 222 000	2 970 000
1940	28 525 000	16 902 000	4 418 000	2 970 000
1941	31 311 000	18 583 000	7 021 000	2 970 000
1942	25 710 000	15 357 000	5 845 000	2 970 000
1943	23 912 000	10 554 000	6 915 000	2 970 000
1944	20 277 000	9 574 000	4 773 000	2 970 000
Summa	175 863 000	82 258 000	51 334 000	20 542 000

Aktiebolaget Bofors aktiekapital är 24 750 000 kronor och hela summan eget kapital 53 miljoner kronor. Bruttovinsten utgjorde år 1943—44 i genomsnitt 13 % av de fakturerade leveranserna. Maskinkontot blev helt avskrivet 1942, varefter hela nyanskaffningen årligen avskrivits. Anskaffningsvärdet av anläggningarna hos moderbolaget är 114,3 miljoner kronor, men motsvarande nettobokvärde endast 12,5 miljoner kronor. För hela koncernen äro motsvarande siffror 136 och 20,4 miljoner kronor, varvid bör beaktas att en stor del av dessa investeringar genomförts till förkrigspriser. Som dotterbolag till Bofors räkna vi Bofors nobelkrut, Nydqvist & Holm AB, AB Tidaholmsverken och AB W. Dan Bergman.

En stor del av de vinster som Bofors och andra krigsindustrier kunnat glädja sig åt under krigsåren har tillkommit genom statliga subventioner och extraprofiter. Vad Bofors beträffar har praktiskt taget hela den väldiga vinsten under krigsåren kommit från de statliga beställningarna. Det synes oss självklart att man tar hänsyn till detta vid ett förstatligande, då aktieägarna kräva ersättning. Det finns ingen anledning att beräkna eventuella inlösningspriser på ett sådant sätt, att de privata aktieägarna få samma statliga subventioner för andra gången. Staten bör tillgodoräkna sig de väldiga summor som den redan investerat i denna krigsindustri.

Dessa investeringar torde ha en sådan omfattning att staten reellt, om än icke formellt äger en betydande del av dessa industrianläggningar. Tiden bör nu vara inne att helt överföra dem i statens ägo.

Vi äro vidare av den meningen att det privata vinstintresset i krigsfall bör kopplas bort från alla de industrier, som då komma att sysselsättas med krigsproduktion. Vi upprepa beträffande de övriga tillverkarna av krigsmaterial förslagen i herrar Linderots och Hagbergs i Luleå m. fl. motion i försvarsfrågan vid 1945 års riksdag (nr 124 i Första kammaren) i vilken det bl. a. heter:

»En stor del av det material varmed försvarsmakten utrustas blir under ett krig förbrukat eller förstört. Det är därför nödvändigt att sörja för att ersättning för förbrukningen skapas i första hand därigenom att krigsindustrien planlägges. Man torde därvid böra undersöka huruvida den privata industrien vid krigsfall kan tagas i anspråk under former som undanröja privatintresset i krigsmaterielproduktionen. I detta sammanhang vore det säkerligen av betydelse att undersöka omfattningen av de verkliga kapitalinvesteringar som i form av direkta tillskott, överpriser, engångshyror, skattelättnader o. dyl. gjorts av staten i olika privata industrier i samband med krigsproduktionen.»

Dessa förslag äro som bekant föremål för den stora försvarskommissionens prövning. Vi begränsa därför vårt yrkande till de industrier som huvudsakligen arbeta med krigsproduktionen.

Med hänvisning till vad ovan anförts föreslås,

att riksdagen måtte hemställa till Kungl. Maj:t att efter utredning framlägga förslag om förstatligande av de industrier,

vilka ha tillverkning av krigsmateriel som huvuduppgift, främst A-B Bofors med dotterföretag, varvid de subventioner och förmåner av skilda slag statsmakterna beviljat dessa företag böra räknas staten till godo vid övertagandet.

Stockholm i januari 1946.

Gunnar Öhman.

Sven Linderot.